

ხელოვნების ისტორია

ბ. ჩუბინაშვილი

(საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი)

ბორჯომის რაიონის სოფ. დაბის მახლობლად მდებარე ეკლესიის ტიშპანზე წარწერის თარიღის საკითხისათვის

ბორჯომის რაიონის სოფ. დაბის მახლობლად მდებარე წმინდა გიორგის (?) ეკლესიის სამშენებლო წარწერა ლიტერატურაში პირველად ცნობილი გახდა ერთ-ერთმა დაწინაურებულმა ახალგაზრდა ინტელიგენტთაგანმა დ. კ. მელვინეთ-ხუცესისშვილმა, რომელიც აკადემიკოს მ. ბროსეს ეხმარებოდა არქეოლოგიურ-ეპიგრაფიკულ მუშაობაში მისი კავკასიაში მგზავრობისას 1847—48 წლებში. დიმ. მელვინეთ-ხუცესისშვილი (ანუ, როგორც ზოგჯერ ბროსე წერს, რუსიფიცირებული ფორმით მელვინეთ-ხუცესოვი, ანუ უფრო ხშირად ფრანგი მკითხველისთვის უფრო მარტივად — მოსიე დიმიტრი, ანუ როგორც ახლა მისი ახლო ნათესავები წერენ, მელვინეთ-უხუცესი) ბროსეს გამგზავრების შემდეგ, რიგი წლების განმავლობაში, ატარებდა მუშაობას მისთვის დამუშავებული პროგრამის მიხედვით, რომელიც სანქცირებული იყო მეფის ნაცვლის მიერ. მშობლიურ წარსულში ასეთი გაძლიერებული ჩაღრმავებით მელვინეთ-ხუცესისშვილი, ალბათ, გაურბოდა ბატონყმური რუსეთის მეფის ჩინოვნიკის მძიმე მოვალეობების შესრულებას.

„მოსიე დიმიტრის“ მიერ წაკითხული წარწერა დაბეჭდილი იყო აკადემიკოს ბროსეს მიერ მეექვსე „რაპორტის“ (მოხსენების) დანართში [1]. ბროსემ ვერ შეძლო დაედგინა სწორი წაკითხვა და არც თარგმანი მიაჩნდა დამაკმაყოფილებლად. მეორეჯერ ბროსე დაუბრუნდა ამ წარწერას იმ ასლთან დაკავშირებით, რომელიც მას პოლკოვნიკმა ბართოლომეიმ გამოუგზავნა 1853 წ. [2]. აქ ბროსე კმაყოფილდება მითითებით, რომ შესაძლებელია პირველი და მეორე სტრიქონების უკანასკნელი სიტყვების წაკითხვა გასწორდეს, და მიუთითებს მეოთხე სტრიქონის ბოლოს კარგ წაკითხვას („მათმან — მოლარეთ — ხუცეს“); იგი ავრთვევ აღნიშნავს, რომ ბართოლომეის გამორჩენია თარიღის აღნიშვნა. ბროსე იძლევა ახალ თარგმანს:

En la 19-e indiction du roi des rois Giorgi, fils de Dimitri, o toi qui fus l'instrument de l'incarnation du verbe divin, j'ai bâti ce temple, au nom du premier-né du roi des rois, moi son chef des trésoriers. En l'année pascalle 21—1333.

ბროსეს დარჩა გაუსწორებელი ერთი სიტყვა მესამე სტრიქონში, რომელსაც იგი ხსნიდა, როგორც „პირველშობილი“, რომლის ისტორიულ განმარტებას იძლევა სქოლიოში.

უკანასკნელ პუნქტში ბროსეს წაკითხვა შემდეგ, 1875 წელს, გასწორებულ იქნა დ. ბაქრაძის მიერ [3]. მის თარგმანში იკითხება ასე: « Воплощения слова божия причина! Храм сей построен в 19-й индиктион царя царей Георгия, сына Димитрия, мною, их... ».

მხოლოდ თარიღი და ქტიტორის ტიტულატურა ბაქრაძეს არ მოჰყავს, მაგრამ თავის ცნობარში განმარტავს, წარწერაში მოხსენებულია „უფრო მოურავი, ვიდრე ხაზინისმცველების უფროსი“. თარიღის შესახებ დ. ზ. ბაქრაძე გამოთქვამს მოსაზრებას, თითქოს შენობა და წარწერა ეკუთვნის არა გიორგი ბრწყინვალეს, არამედ გიორგი III — თამარ მეფის მამის — ეპოქას; მაგრამ არქიტექტურული ძეგლის დაკვირვებული შედარებითი მხატვრული ანალიზისას, როგორც ეს რენე შმერლინგის გამოკვლევაშია ჩატარებული [4], ეს მოსაზრება მიუღებელი ხდება. ვახუშტის საქართველოს ისტორიის შენიშვნებში [5] დიმიტრი ბაქრაძე იმეორებს ქტიტორის ტიტულატურასაც და თარიღსაც, როგორც ეს დ. კ. მელვინეთ-უხუცესისშვილს აქვს, ყოველგვარი ცვლილებისა და შესწორების გარეშე, და შეაქვს დანარჩენი შესწორებები წარწერის წაკითხვაში, რომლებიც უკვე ჰქონდა გათვალისწინებული თარგმანში, სახელდობრ: „ინდიქციონსა მეფეთ მეფისა გიორგისა, ძისა დიმიტრისა, მეცხრამეტესა. სიტყვისა ღვთისა ხორცთშესხმისა მიზეზო! აღვაშენე ტაძარი ესე ეამსა მეფეთ მეფისა გიორგისა მე მათმან მოლარეთ-უხუცესმან. ქქნს[21“.

უნდა აღინიშნოს, რომ წარწერაში ასოების გადაწვის ხასიათისა და მათი ერთიმეორეში ჩასმის მიხედვით წარწერის დასამთავრებელ ადგილზე ვერ ვიგულისხმებთ მოკლე სიტყვას „მოურავი“. ეს კარგად ჩანს ბართოლომეის მიერ გაკეთებულ ფაქსიმილურ ნახატში, რომელიც ბროსეს გამოცემას აქვს თანდართული შემცირებული სახით [2]. იგივე გასწორებული წაკითხვა მოჰყავს თ. ყორდანიასაც [6], რომელიც აღნიშნავს, რომ მას გააჩნია წარწერის „პალეოგრაფიულად ზუსტი“ ასლი. თ. ყორდანიას ქტიტორს აქვს მოლარეთ-უხუცესის ტიტული (წოდება) და ქორონიკონის თარიღია 21.

ახლა, როდესაც მნახველები და ექსკურსანტები გუნდ-გუნდად ჩაუელიან სილამაზით მომხიბვლელს, მწვანეში ჩაფლულ ეკლესიას, რომელსაც ახლოს ცივი წყარო ჩაურბის, ისინი უკვე თითქმის ნახევარი საუკუნის მანძილზე თავისი წარწერებით ფარავენ ეკლესიის თეთრ ქვას,—თანაც, განსაკუთრებით, სწორედ იმ ადგილს, სადაც ისტორიული წარწერაა მოთავსებული,—რაც მოწმობს მათს უპატივემლობას მშობლიური სიძველეების მიმართ და მათ დაბალ კულტურულ დონეს. ამის შედეგად ეკლესიის წარწერა, დ. კ. მელვინეთ-უხუცესის-შვილის მიერ წაკითხვის ასი წლის შემდეგ, უკვე არ იკითხება იმდენად ნათლად და სრულად. მაგრამ ბაქრაძეც კი, რომელიც აღნიშნავდა, რომ მას გააჩნია წარწერის „პალეოგრაფიულად ზუსტი“ ასლი, წერდა თავის 1875 წ. ცნობარში, რომ მასში არ არის ბოლოში აღნიშნული „ქორონიკონი 21“, როგორც იკითხულობდა მისი პირველი მკვლევარი.

ეს გარემოება სპეციალურ გაშუქებას მოითხოვს. ნამდვილად, ახლა აღარ შეიძლება არსად ამ ციფრის ნაშთის აღმოჩენა. მაგრამ იმ საკითხის განსამარტებლად, თუ სად იყო ეს აღნიშვნა, არსებითი მნიშვნელობა აქვს დ. კ. მელვი-

ნეთ-ხუცესისშვილის შავ ჩანაწერებს, რომლებიც მე ხელთ მქონდა და სხვა მასალებთან ერთად ლენინგრადიდან თბილისში 1917 წ. ნოემბერში გადმოგზავნისას დაიღუპა. ეს ჩანაწერები მე მანამდე დ. ზ. ბაქოაძის ქვრივისაგან მივიღე.

დაბის ეკლესიის ოთხსტრიქონიანი წარწერა შესრულებულია ნახევარწრიულ ტიშპანზე, დასავლეთის შესასვლელის ზემოთ. ყოველი სტრიქონისათვის უფრო და უფრო მცირე რადიუსის ნახევარწრეებია, ფარგლით შემოხაზული. ბოლოს რჩება პატარა ნახევრადმრგვალი დისკო, რომელიც — როგორც ახლაც ჩანს, არ იყო გამოყენებული წარწერის დასასრულის გამოსაკვეთად. მთელ წარწერაში ასოების კონტურებს შემოვლებული აქვს წითელი საღებავი, როგორც ეს აღნიშნულია პირველი გამოცემის ბეჭდვით ანგარიშში და როგორც ეს ნაწილობრივ შეიძლება დღესაც შევამჩნიოთ თვით ძეგლზეც. ყოველი მომდევნო სტრიქონის სიგრძის შემოკლებასთან ერთად მატულობს არამართო შემოკლებები ცალკეული სიტყვების დაწერილობაში, არამედ ერთი ასოების (ძალიან შემცირებულების) მეორეებში ჩაწერა, რომლებსაც ზოლის მთელი სიმაღლე აქვთ. ყველაფერი, რაც დღეს შეიძლება ექვმიუტანლად ამოვიკითხოთ ამ წარწერის ორი უკანასკნელი სტრიქონიდან, მოცემულია (ფოტოპირში) რ. შმერლინგის გამოკვლევაში ([4], გვ. 122, ნახ. 20). ამ ფოტოპირთან შედარება გვიჩვენებს ბართოლომეის ნახატის დაახლოვებით ხასიათს.

ამ წარწერის ფანქრით ჩანაწერში „მოსიე დიმიტრიმ“ გამოყო ბოლოში პატარა ნახევარდისკო, რომელშიც მის მიერ ჩაწერილი იყო 21 ციფრობრივი აღნიშვნა ასოებით („კა“). ამასთან, დანარჩენი ტექსტის ასოებთან შედარებით ეს ორი ასო მის მიერ ნაკლებ გაბედულად იყო დაწერილი. აშკარაა, მან კიდევ შეძლო გაერჩია ბრტყელ ნახევარდისკოზე წითელი საღებავით შესრულებული აღნიშვნა წარწერის თარიღისა ქართული ქორონიკონით — 21 —, ე. ი. 1333 წელი ჩვ. წ. ა. უფრო გვიან, როგორც ახლაც, ამ პირველდაწყებითი შეღებვისაგან და მთელ წარწერისგან დარჩა მხოლოდ კვალი, მაშინ, როდესაც ანგარიშში სრულიად გარკვეულად აღნიშნულია, რომ წარწერა შესრულებულია *en caractères remplis de vermillon*.

ამოკვეთილი წარწერის შეღებვის ხერხს, ან წარწერის მთლიანად ან ნაწილობრივ საღებავებით შესრულებას აქვს პარალელები ჩვენს ისტორიულ სინამდვილეში. ოშკის ტაძრის დიდი და დიდმნიშვნელოვანი ისტორიული წარწერები შესრულებული იყო უპირატესად მხოლოდ წითელი საღებავით [7, 8]; იგივეა აკურასა და ყანჩაეთში; წითელ საღებავ შემოვლებული ამოკვეთილი წარწერები არის, მაგ., XI საუკუნის ძეგლებზე: ხცისში—აღმოსავლეთის ფასადზე, ნიკორწმინდასა და იკვში — დასავლეთისაზე, დიდ გომართსა და დარკვეთში — სამხრეთის ფასადზე; აგრეთვე XIII საუკუნის მიწურულის ძეგლის — საფარის მონასტრის მთავარი ტაძრის — არქიტექტორის წარწერაზე [9].

ამრიგად, წინამდებარე მასალა, ე. ი. ერთდროული მითითება გიორგი ბრწყინვალის მეფობის მეცხრამეტე წელზე და ჩვ. წ. ა. 1333 წელი მოწმობს იმას, რაც პირველად აღნიშნა ბროსემ და მიიღო თ. ყორდანიამ და რაც მიღებულია აგრეთვე საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოში. სახელდობრ, იმას,

რომ გიორგი ბრწყინვალის მეფობის დასაწყისი არა 1318 წელია, როგორც ეს ვახუშტიმ მიიღო, არამედ 1314.

ბროსემ მეორე გამოცემისას [2] აღნიშნა, რომ ზუსტად არაა ცნობილი, რომელ წელს გამეფდა გიორგი V ბრწყინვალე, რადგან არ არის ცნობილი მისი წინამოადგილის, სახელდობრ, მისი ძმისწულის გიორგი მცირის, დავითის ძის გარდაცვლის წელი, აგრეთვე არაა ცნობილი, რა საფუძველზე გამოითვალა ვახუშტიმ გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის დასაწყისად 1318 წელი. არც ივ. ჯავახიშვილს აქვს საბოლოოდ დადგენილი, რომელ წელს გამეფდა გიორგი ბრწყინვალე [10].

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტი
თბილისი

(რედაქციას მოუვიდა 15.5.1956)

დამოწმებული ლიტერატურა

1. Brosset. Rapports sur un Voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie exécuté en 1847—1848. SPbg. 1851, VI-e rapport, pp. 101—102.
2. Brosset. Lettres de M. Bartholomaci, relatives aux antiquités géorgiennes, in! *Mélanges Asiatiques*, t. II, livr. 3. SPbg. 1856, pp. 266—267, pl. I, 1—ნახატი facsimile ასლიდან.
3. Д. З. Бакрадзе. Кавказ в древних памятниках христианства. Т. 1875, стр. 110 (ან: Записки Кавказского общества любителей археологии, I, Т. 1875, стр. 126).
4. Ренэ Шмерлинг. Постройка моларет-ухуцеса царя Георгия Блистательного в сел. Даба Боржомского района. ქართული ხელოვნება, 2, თბილისი, 1948. 111—122.
5. ვახუშტი. საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შეესებულნი დ. ბაქრაძის მიერ. ნაწილი I. თბ., 1885, გვ. 280, შენ. 1.
6. თ. ჟორდანია. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, წიგნი II, თბ., 1897, გვ. 180.
7. Е. С. Такайшвили. Археологическая экспедиция 1917-го года в южные провинции Грузии. Тб. 1952, стр. 57 и слл.
8. Brosset. Inscriptions géorgiennes et autres recueillies par le père Nersès Sargisîan. *Mémoires de l'Académie des Sciences*, VII-e Série, t. VIII, № 10, SPbg. 1864, pp. 6 et 7.
9. ვახტ. ბერიძე. სამცხის ხუროთმოძღვრება XIII—XVI სს. თბილისი, 1955, გვ. 52.
10. ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წიგნი III, თბ. 1949, გვ. 257—259 (და აგრეთვე 1940 წლ. გამოცემა, გვ. 162).